МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГАЛИЦЬКИЙ КОЛЕДЖ ІМЕНІ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА
ЮРИДИЧНЕ ВІДДІЛЕННЯ

Кафедра права

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни

Цивільне право України (особлива частина)

на тему:

Підстави виникнення цивільно-правових зобов'язань

Виконав:
Студент групи Пб11
Калужний М.
Науковий керівник
к.ю.н. Гелецька І.О.

Тернопіль, 2021

ЗМІСТ

ВСТУП……3

РОЗДІЛ І ЗОБОВ’ЯЗАННЯ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ……5

1.1. Поняття та значення зобов’язання…….5

1.2. Роль юридичних фактів у цивільно-правових зобов’язаннях……9

РОЗДІЛ ІІ ЗАГАЛЬНА ХАРАКТРИСТИКА ПІДСТАВ ВИНИКНЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ’ЯЗАННЬ……..14

2.1. Договірні зобов’язання та підстави їх виникнення……...14

2.2. Позадоговірні зобов’язання та підстави їх виникнення……...19

ВИСНОВОК…….22

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……...25

ВСТУП

Напевне сьогодні неможливо уявити своє життя без зобов’язальних правовідносин. Категорія «зобов’язання» використовується в багатьох сферах, в тому числі різних галузях права. Вчені-правознавці, залежно від специфіки досліджень, вкладають у зобов’язання різний зміст і дають різні визначення цього поняття з точки зору конкретної галузі права.

Зобов'язання, будучи одним з інститутів цивільного права, являє собою самостійну відокремлену групу юридичних норм. Ці норми спрямовані на регулювання однорідних майнових і пов'язаних з ними немайнових відносин, які утворюються в безперервному процесі обороту матеріальних благ, які переходять від одних осіб до інших.

Разом з цим, зобов'язання не виникає саме по собі. Правове регулювання суспільних відносин, зокрема й зобов’язальних, спирається на об’єктивну дійсність, в якій найважливішою частиною є життєві обставини, з якими пов’язують правові наслідки – юридичні факти.

Юридичні факти відіграють важливу роль у виникненні та здійсненні суб’єктивних прав та виконанні юридичних обов’язків у цивільних правовідносинах.

Окремі питання категорії «зобов’язання» досліджували Ж. В. Завальна, О. С. Іоффе, А. В. Красюков, Р. А. Майданик, Ф. К. Савіньї, Г. Ф. Шершеневич та інші. Проте зазначені дослідження здійснювались у різні часи і у різних країнах і здебільшого стосувались певних аспектів проблематики, що розглядається.

Мета і завдання роботи. Метою даного дослідження є з’ясування змісту зобов’язання як теоретико-правової категорії та підстав його виникнення. Їх характеристика та різновиди.

Для реалізації мети даної роботи необхідно вирішити наступні завдання:

- дати визначення поняттю «зобов’язання» як юридичної категорії;
- дослідити роль юридичних фактів у цивільно-правових зобов’язаннях;

- охарактеризувати договірні зобов’язання та підстави їх виникнення;
- дослідити позадоговірні зобов’язання та підстави їх виникнення

Об’єктом є суспільні правовідносини, пов’язані із виникненням цивільно-правових зобов’язань.

Предметом є цивільно-правові зобов’язання.

Методи дослідження. В процесі написання курсової роботи були використані наступні методи. Діалектичний, що надав можливість розгянути такі явища як цивільно-правові зобов’язання, юридичні факти. Історичний метод дозволив проаналізувати історичну генезу виникнення зобов’язань. Формально-логічний метод послужив універсальним способом аргументації наукових висновків.

Курсова робота викладена на 26 сторінках, складається з двох розділів та чотирьох підрозділів, містить посилання на 41 законодавче та наукове джерело.

РОЗДІЛ І ЗОБОВ'ЯЗАННЯ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

1.1. Поняття та значення зобов'язання

Зобов'язання є цивільно-правовою категорією та виникає у зв'язку з появою певного роду обов'язку.

Юристами Стародавнього Риму сформовано ідею про юридичну владу зобов'язання щодо осіб, які його приймають. Відповідно до цієї ідеї зобов'язання створює юридичні «окови», які виражаються в праві кредитора вимагати вчинення певних дій з боку боржника, «…на якому лежить відповідальність за борг кредитору» [1, с. 66].

У зв'язку з цим сутність зобов'язання також розуміють як «право однієї особи (кредитора) на певну дію особи зобов'язаної, в пануванні над чужою дією, в підкоренні чужої волі» [2, с. 44].

На думку, Ф. К. Савіньї, поняття зобов'язання включає в себе розширену свободу кредитора (бо він має право вимагати від боржника здійснення певних дій або утримання від дій) і обмежену свободу боржника (оскільки він зобов'язаний вчинити на користь кредитора певні дії або утриматися від дій) [3, с. 9].

Цивільний кодекс України розкриває поняття «зобов'язання» як правовідношення та виділяє в ньому сторін – боржника та кредитора, наділяє цих сторін відповідно обов'язком вчинити певну дію або утриматись від її вчинення та правом вимагати виконання обов'язку [4].

Т. В. Боднар зазначає, що з легального визначення поняття «зобов'язання» напрошується висновок, що зобов'язання – це правовідносини, які перебувають у статиці, суб'єкти яких мають певні потенції: боржник – у вигляді обов'язку вчинити певну дію (facere) або утриматися від певної дії (non facere, pati), а кредитор – у вигляді права вимагати від боржника виконання його обов'язку [5, с. 73].

Також в науковій літературі відомою є деліктна теорія виникнення зобов'язання, відповідно до якої першопочатково існувало поняття делікту, з

якого і виникло поняття зобов'язання у його сучасному вигляді. Як відомо, давнє право не втручалось у відносини між особами з приводу приватних правопорушень – з приводу посягання на життя, тілесну недоторканість та інших особистих та майнових образ: кримінального права у нашому розумінні не існувало. Внаслідок цього будь-яке подібне посягання викликало в якості природної реакції помсту потерпілого або його близьких [6 , с. 236].

Зобов'язання як і будь-яке цивільне правовідношення складається з таких трьох елементів: суб'єкти, об'єкт, зміст.

Суб'єктами є кредитор і боржник. При чому ними можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Що стосується фізичної особи, то вона повинна бути дієздатною. Також Кодекс не обмежує кількість осіб, які можуть виступати з однієї чи іншої сторони. Тобто, в одному зобов'язанні може бути декілька кредиторів чи боржників, в тому числі одночасно.

В. А. Бєлов зазначає, що поняття «сторони» в зобов'язанні виражає його майнову складову; поняття учасника – особисту. Присутність декількох осіб на будь-якій зі сторін визначеного зобов'язання об'єднує їх у більшій (солідарні зобов'язання) чи меншій (часткові зобов'язання) степені, але ніколи не об'єднує настільки, щоб стерти відмінності, які походять від особистих властивостей кожного учасника [7, с. 691]. Крім того, як вказує Є. О. Суханов, по-перше, необмежена кількість кредиторів і боржників у конкретному зобов'язанні призводить до появи зобов'язань з множинністю осіб (боржників або (та) кредиторів. По-друге, в деяких зобов'язаннях, окрім боржника та кредитора, беруть участь інші суб'єкти – треті особи. У таких ситуаціях мова йде про зобов'язання з участю третіх осіб. По-третє, у більшості випадків є можливість заміни у зобов'язаннях боржників і кредиторів іншими суб'єктами, тобто заміни осіб у зобов'язаннях [8, с. 24–25].

Що стосується наявності третіх осіб в зобов'язанні, то виступають вони на стороні кредитора і на їх користь можуть виконуватись боржником певні обов'язки.

Варто зазначити, що деякі види зобов’язань вимагають спеціального суб’єкта. Наприклад, стороною кредитних зобов’язань може бути банк чи фінансова установа, послуги страхування можуть надаватися лише спеціально створеною юридичною особою-страховиком.

Об'єкт визначається спрямуванням прав та обов’язків кредитора та боржника і ним виступають дії або утримання від дій.

Ці дії можуть полягати в:

- передачі коштів чи майна у власність кредитора;
- сплаті коштів кредитору;
- надання послуг кредитору;
- виконання боржником певного виду робіт на користь кредитора чи третьої особи, вказаної кредитором.

Все вищеперераховане є активними діями. В свою чергу, якщо об’єктом є утримання від певних дій, такий об’єкт є пасивним.

Утримання від дій може виражатися в наступному: не укладати певні договори, не відчужувати конкретного майна тощо.

Зміст зобов'язання складають права та обов’язки сторін. З цього приводу варто зазначити, що є двосторонні зобов’язання, коли кожна сторона має як права, так і обов’язки (наприклад в договорі купівлі-продажу) та односторонні, коли в однієї сторони лише права, а в іншої лише обов’язки (наприклад, договір дарування). Обов’язки можуть бути як майнового, так і немайнового характеру.

Як вказує В. В. Кулаков, суб’єктивні права та обов’язки як субстанції абстрактні пов’язують між собою субстанції конкретні – суб’єктів з матеріальними благами як споживачів зі споживаним. Таким чином, зміст майнових відносин, в тому числі зобов’язань, в широкому філософському розумінні є однією з форм взаємодії суспільства з оточуючим середовищем – правовою формою [9, с. 77].

Т. С. Ківалова визначає такі ознаки цивільно-правових зобов’язань:

1) вони є переважно динамічними, оскільки передбачають певний обіг майна чи коштів від боржника до кредитора;

2) сторони чітко визначені та іменуються боржником та кредитором. Боржником є особа, яка повинна вчинити певну дію чи утриматися від її вчинення на користь кредитора. А кредитор є особою, яка має право вимагати вчинення дії чи утримання від її вчинення;

3) зобов'язання не створює обов'язку для третьої особи, а лише наділяє їх позитивними правами щодо боржника та (або) кредитора;

4) об'єктом зобов'язання є поведінка боржника, яка виражається в діях або в утриманні від них. Варто виділяти також предмет зобов'язання, яким виступають послуги, роботи, речі чи майно. Предмет також може бути нематеріальним. Тобто, блага, відносно яких існує інтерес учасників цих правовідносин;

5) зміст зобов'язальних правовідносин становлять права та обов'язки, а саме право кредитора вимагати від боржника виконання обов'язку та обов'язок кредитора ці права задовольнити, що може виражатись як в його активній, так і пасивній поведінці;

6) здійснення суб'єктивного права кредитора у зобов'язальних правовідносинах можливе тільки у разі виконання боржником дій (або утримання від дій), що становлять його обов'язок, тоді як у речових правовідносинах уповноважена особа може здійснювати свої суб'єктивні права самостійно, не звертаючись по допомогу до інших осіб [10, с. 24].

Отже, охарактеризувавши термін «зобов'язання» можна визначити його основні ознаки: 1) суб'єктами зобов'язань є управомочена та зобов'язана особа, тобто суб'єкти як приватного, так і публічного права; 2) предметом зобов'язання є дії майнового та немайнового характерів 3) правосуб'єктність осіб повністю або в частині є формально рівною; 4) наявність суб'єктивного права – це виставлення вимоги в управомоченої особи [11, с. 149].

1.2. Роль юридичних фактів у цивільно-правових зобов'язання

Цивільно-правові зобов'язання не виникають самі по собі. Для цього необхідна наявність певних юридичних фактів, з якими пов'язані виникнення, зміна та припинення суб'єктивних цивільних прав та юридичних обов'язків.

На думку німецького юриста А. Манігка, саме В. Савіньї, працюючи над переосмисленням римського права і систематичним його викладом, вперше зазначив, що події, які викликають виникнення чи припинення правовідносин, слід називати юридичними фактами [12].

Разом з цим, не всі науковці підтримують думку щодо існування юридичних фактів як таких та їх ролі в процесі виникнення, зміни чи припинення цивільно-правових зобов'язань.

Так, професор Р. Кніпер висловив думку про недоречність існування юридичних фактів, навіть більше – про їх непотрібність. Вчений вважає, що для того, щоб надавати юридичне значення відносинам між особами, юридичні факти не потрібні, оскільки саме норми права встановлюють, які факти повинні мати місце для належного обґрунтування правових наслідків. Такі норми можуть бути закріплені як в звичаях, так і в кодифікованому акті чи рішенні суду. Які саме факти є правовими слід визначати виходячи зі змісту правових норм, а не із наступної юридичної операції, відповідно до якої певне коло фактів є наперед встановленим і, як певна модель, закріплені в нормах права йменуючись «юридичними фактами», виключаючи всеохоплюючий емпіризм [13].

Схожої думки дотримуються вчені англійської та американської доктрини права. Вони вважають, що юридичними фактами є саме обставини, які підлягають доказуванню і мають вагоме значення для вирішення судової справи [14, с. 283].

Крім вказаних вище позицій, у правовій літературі існують думки вчених, що юридичні факти є підставою виникнення правовідносин, їх зміни та припинення, у зв'язку з чим забезпечують увесь цикл їх існування і мають займати окрему стадію, а тому не є окремим елементом механізму правового

регулювання. З виникненням правовідношення починається реальна дія права, тому юридичні факти існують у кожному елементі механізму правового регулювання [15, с. 44].

Доводячи свою позицію щодо юридичних фактів, Р. С. Бевзенко наголошує на тому, що із поняття юридичного факту потрібно виключити вказівку на правовідносини як неодмінний правовий наслідок, що виникає під впливом існування юридичного факту. При цьому вчений зазначає, що не сам факт породжує правові наслідки, а тільки в поєднанні з нормою закону [16, с. 352].

Також існує думка в науковій літературі про важливість саме тих юридичних фактів, які спричиняють юридичні. Адже із внесенням поняття «юридичного факту» до «тіла» правової норми (ч. 2 ст. 11 ЦК України) випливає принципова позиція законодавця щодо погодження із сталою теоретичною, за якою підставою виникнення цивільних прав та обов'язків є юридичні факти. Взаємозв'язок юридичних фактів і суб'єктивних прав полягає в обов'язковій присутності перших, тобто для доведення наявності в особи конкретного суб'єктивного права слід встановити, чи мав місце юридичний факт, який був підставою виникнення цього права [17, с. 32].

Аналізуючи наведені вище позиції, вважаємо за необхідне врахувати те, що цивільним законодавством передбачено підставами виникнення цивільно-правових зобов'язань як дії, що передбачені актами цивільного законодавства, так і дії, які такими нормами не передбачені.

Таким чином, не розділяємо думку тих вчених, які вважають, що для виникнення цивільно-правових зобов'язань не потрібні юридичні факти, а достатньо лише правових норм.

Дотримуємось думки про те, що юридичні факти відіграють роль так званого запускового механізму для виникнення, зміни та припинення цивільно-правових зобов'язань і є найважливішим правовим елементом існування цивільного правовідношення. Адже без такого запуску норма права не розпочне

своєї дії і не призведе до юридичних наслідків, що свідчить про актуальність наукових розробок та подальшого дослідження юридичних фактів.

Звертаючи увагу на залежність характеру факту від волі людини, а також на події, що виникли в результаті вольових дій людини, О. О. Красавчиков проводив класифікацію юридичних фактів залежно від «наявності в них прояву волі» [18, с. 120]. Саме такий критерій класифікації, як свідчить практика, є найбільш вдалим, адже надає змогу враховувати особливості виникнення і трансформацію фактів та більш точно окреслити критерій їх розмежування.

Дотримуємось цієї позиції, оскільки вона якнайкраще підстави виникнення юридичних фактів, оскільки факти-дії завжди виникають з волі людини, внаслідок її усвідомлених рішень. В свою чергу, факти-події являють собою певні життєві явища чи обставини, для виникнення яких не потрібно волі людини, оскільки вони виникають самостійно.

Водночас, інколи події лише на самому початку їх виникнення таки можуть залежати від волі людини. Наприклад, її народження.

За ознакою важливості для динаміки зобов'язань важливим є поділ юридичних фактів на: 1) головні (найповніше відображають наміри сторін) або вказані у законодавстві як головні (договір, генеральний делікт); 2) вторинні (підлеглі, підпорядковані), які відображають усі інші обставини, що є юридично значущими для виникнення та трансформації правовідносин (наприклад, додаткова угода до основного договору тощо). При цьому, існування генерального делікту як основного юридичного факту та підпорядкованих йому вторинних (підлеглих) юридичних фактів лише у своїй сукупності призводять до множинності виникнення цивільних прав і обов'язків, а врешті – до множинності правових наслідків [19, с.152].

Узагальнюючи висловлені в літературі погляди щодо класифікації юридичних фактів, йдучи шляхом дихотомічного поділу юридичних фактів в зобов'язальних правовідносинах, вважаємо доцільним поділ юридичних фактів, за такими критеріями:

1) за ознакою галузевої приналежності – приватноправові та публічно-правові;

2) за ознакою правових наслідків з існуванням певного явища або з його відсутністю – позитивні (договір) та негативні (заподіяння шкоди);

3) за ознакою фіксованості – оформлені та неоформлені;

4) за ступенем самостійності – основні (договір, шкода) та вторинні (підпорядковані), наприклад – договір поруки [].

Однак враховуючи, що класифікація має визначатися завданням наукового дослідження, розділяємо думку про те, що юридичні факти слід поділяти за критерієм правових наслідків на правовиникаючі, правозмінюючі, правопризупиняючі, правоприпиняючі, правовідновлюючі. Такий поділ має вагоме значення при характеристиці підстав виникнення зобов'язальних правовідносин. Адже правовстановлюючими фактами (юридичним складом) у договірному праві є укладення договору, нотаріальне посвідчення. Прикладом правозмінюючого факту може бути договір про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності; у випадку договірних відносин між фізичною та юридичною особою – реорганізацію останньої тощо. Правоприпиняючим фактом у договірній сфері є припинення договору у зв'язку із закінченням строку, визнання договору недійсним, смерть суб'єкта договірних зобов'язань тощо. В свою чергу, до призупиняючих юридичних фактів можна віднести неналежне виконання зобов'язань контрагентами, несплату грошових зобов'язань за договором у встановлені строки, відмову про прийняття виконаної роботи (у договірних зобов'язаннях підрядного типу) тощо [19, с.158].

Юридичними фактами, які слугують підставами виникнення цивільно-правових зобов'язань цивільне законодавство визначає:

- договори та інші правочини;

- створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності;

- завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі;

- інші юридичні факти [4].

Виходячи з вказаного, цивільно-правові зобов’язання можна поділити на договірні та позадоговірні.

РОЗДІЛ ІІ ЗАГАЛЬНА ХАРАКТРИСТИКА ПІДСТАВ ВИНИКНЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

2.1. Договірні зобов'язання та підстави їх виникнення

Виходячи з самої назви, договірними є зобов'язання, які виникають з волі особи, яка стає їх стороною. Тобто, їх поява є свідомою, очікуваною і прогнозованою.

Найпоширенішою підставою виникнення договірних зобов'язань є власне договір.

Про роль договору як підстави виникнення цивільно-правових зобов'язань свідчить те, що значна частина статей ЦК України присвячена саме йому. Н.С. Кузнєцова зазначає, що на стадії формування цивільних правовідносин і виникнення суб'єктивних цивільних прав і обов'язків договір є універсальним юридичним фактом, який може «давати життя» цивільним правовідносинам у всіх сферах, що належать до предмета цивільно-правового регулювання [20, с. 17].

Особливості договору як юридичного факту полягають у такому: як і будь-який інший юридичний факт, договір запускає механізм реалізації норми; визначає зміст і обсяг договірного зобов'язання, виступаючи своєрідною «лінзою», крізь яку проходять закріплені в законі вказівки законодавця щодо врегулювання тих чи інших відносин, «заломлюються» під тим кутом, який є прийнятним для обох сторін; виступає джерелом індивідуальних правил поведінки для сторін [21, с. 66–67].

У сучасній цивілістичній науці існує безліч класифікацій різних видів договорів. Грін О.О. до договорів, що передбачені діючим ЦК України відносить:

1) договори, що опосередковують передачу майна у власність від однієї особи до другої, що в результаті призводить до того, що у відчужувача майна припиняється право власності, а в набувача виникає право власності (спадковий договір, рента, купівля-продаж, дарування, догляд (довічне утримання));

2) договори на виконання певних робіт – це ті договори, в яких основним для сторін є не сам процес виконання певної роботи, а її результат (договори підрядного типу, та на виконання науково-дослідних чи дослідно-конструкторських і технологічних робіт);

3) договори про передання майна в користування, що покликані забезпечити користування майном другої особи (лізинг, найм, оренда, позичка);

4) договори про надання послуг, у яких послуга споживається в процесі її надання та, як правило, відсутній її матеріальний результат, хоча наявним є юридичний результат (комісія, доручення, зберігання, перевезення) [22].

Деякі вчені ототожнюють договір і зобов'язання. І ця теорія бере початок ще з ЦК УРСР, розділ третій якого містив підрозділ з назвою «Окремі види зобов'язань», але фактично врегульовував окремі види договорів.

Разом з цим, в сучасній юридичній літературі договір розглядають як правовідношення, яке виникає в результаті укладення правочину, оскільки саме в правовідношенні існують і реалізуються суб'єктивні права та обов'язки сторін договору. Під таким кутом зору проводив свої дослідження О. С. Іоффе, який зазначав, що поняття договору не слід змішувати з поняттям зобов'язання, оскільки зобов'язання можуть виникати не тільки з договорів і мати як договірний, так і недоговірний характер [23, с. 26]. При цьому вчений зазначав, що іноді під договором розуміється саме зобов'язання, що виникає з такої домовленості, а в деяких випадках цей термін позначає документ, що фіксує факт виникнення зобов'язання з волі всіх його учасників. На думку Н. Д. Єгорова, під договором слід розуміти і юридичний факт, що лежить в основі зобов'язання, і саме договірне зобов'язання, і документ, в якому закріплений факт встановлення зобов'язального правовідношення [24, с.26]. Натомість Р. О. Халфіна звертала увагу, що в поняття «договір» мають бути включені взаємні цивільні права та обов'язки сторін [25, с. 50].

Як зазначає Н. С. Кузнєцова, договір відрізняється від інших юридичних фактів тим, що він не тільки дає підстави для застосування тієї чи іншої норми права до конкретного випадку і для виникнення, зміни або припинення

конкретного правовідношення, а й безпосередньо регулює поведінку сторін, визначає права і обов'язки учасників утворюваного ним правовідношення [26, с. 14].

Одним із найпоширеніших видів договорів є договір про надання послуг.

Істотною умовою будь-якого договору є умова про його предмет. Аналізуючи визначення договору про надання послуг слід виходити з того, що надання послуги пов'язано із зобов'язанням вчинення певної дії або ж зі здійсненням певної діяльності, що можна пояснити лише необхідністю охопити всі види послуг, яке б незначне місце вони не займали. Тобто законодавче визначення предмета договору про надання послуг передбачає, що він встановлюється через відносини замовника і виконавця з приводу послуги, тотожним поняттям якої є певні дії або певна діяльність. Слушною з цього приводу є думка І. А. Діковської, яка стверджує, що головними рисами послуги як предмета договору про надання послуг є невіддільність її результатів від процесу надання і споживність цих результатів у процесі певної дії чи діяльності [27].

А. Телестакова, досліджуючи предмет договору про виконання робіт і надання послуг, називає результат послуг як цілеспрямовану дію (діяльність), однак вказує, що «специфічна відмінність цих договорів полягає в тому, що юридичне значення роботи полягає в обов'язковому матеріально визначеному результаті, який і підлягає передачі контрагенту, а в послузі – у самій вчиненій дії або здійсненні певного виду діяльності» [28, с. 9].

В юридичній літературі висловлюються й інші погляди щодо предмета договору про надання послуг. Предметом інтересу замовника, вказує Г. Ярошевська, є не сама собою дія, а ефект (результат) здійснюваної виконавцем поведінки [29, с. 330]. Керуючись тим, що результат послуги є завжди наслідком діяльності, деякі науковці підтримують компромісну концепцію, яка в сукупності розглядає діяльність та її наслідок як предмет договору про надання послуг. За цією концепцією послуга розглядається як «сукупність

діяльності та результату, оскільки результату передує діяльність, що не має матеріального втілення і становить із ним неподільне ціле» [30, с. 51].

Особливістю договорів про надання послуг є те, що деякі з них потребують активних дій замовника. Так, наприклад, договір про надання медичних послуг передбачає ретельне дотримання всіх вказівок виконавця і часто саме від цього залежить результат. Також договір про надання освітніх послуг не спричинить настання позитивного результату без взаємних дій замовника.

Що стосується створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності, то воно також може здійснюватися на виконання договірних зобов’язань.

Характерними ознаками авторського договору як юридичного факту є те, що у ньому виражається взаємна, збіжна воля сторін, а також те, що він є результатом погоджених дій суб'єктів, які направлені на досягнення певних авторсько-правових наслідків: встановлення, зміну або припинення авторсько-правових відносин. Договори у сфері авторського права відносять до групи цивільно-правових договорів, у зв'язку з чим до авторського договору застосовуються правила щодо двосторонніх і багатосторонніх правочинів та норми зобов'язального права, які стосуються порядку укладання й виконання договорів, відповідальності сторін тощо. А отже, до авторсько-правових договорів застосовують норми і принципи договірного права, які визначаються цивільним законодавством [31].

2.2. Позадоговірні зобов’язання та підстави їх виникнення

На відміну від договірних зобов’язань виникнення позадоговірних пов’язане з відмінними від договорів юридичними фактами, які, як правило, не залежать від волевиявлення особи.

Такими фактами є завдання майнової та моральної шкоди, а також інші юридичні факти, що не породжують договірних відносин.

Такими іншими юридичними фактами, наприклад, є безпідставне збагачення.

В.С. Толстой зазначав, що основою виникнення зобов'язання, що виникають внаслідок набуття, збереження майна без достатньої правової підстави є юридичний склад, який включає:

1) виникнення шкоди у потерпілого (кредитора);

2) набуття або збереження майна іншою особою (боржником);

3) причинний зв'язок між шкодою, яка завдана потерпілому, та набуттям або збереженням майна у боржника [32].

В. А. Рясенцев описує такі ж вимоги іншим чином: 1) набуття або збереження майна однією особою (набувачем); 2) шкода у вигляді зменшення або не збільшення майна у іншої особи (потерпілого); 3) збільшення або збереження майна у набувача за рахунок потерпілого; 4) відсутність правової підстави для вказаної зміни майнового стану цих осіб [33].

І.Е. Берестова, фактично дотримуючись точки зору В.А. Рясенцева, визначила, що умовами виникнення зобов'язань з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави виступають: 1) набуття або збереження майна однією особою (набувачем) за рахунок іншої (потерпілого); 2) наявність шкоди у вигляді зменшення або не збільшення майна у іншої особи (потерпілого); 3) обумовленість збільшення або збереження майна на стороні набувача шляхом зменшення або відсутності збільшення на стороні потерпілого; 4) відсутність правової підстави для вказаної зміни майнового стану цих осіб [34].

Однією з основних підстав виникнення зобов'язання із набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави є відсутність правової підстави для такого набуття або збереження майна. Під правовою підставою набуття майна у сенсі, що виключає застосування ст. 1212 ЦК України, необхідно розуміти такий безоплатний перехід майна від однієї особи до іншої, який або відповідає меті правовідношення та його юридичному змісту, або стає безповоротним через пряму вказівку закону [35].

Доцільно виділити наступні правові підстави виникнення зобов’язань із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави:

1) набуття або збереження майна однією особою (набувачем) за рахунок іншої особи (потерпілого);

2) втрата майна іншою особою (потерпілою);

3) причинний зв’язок між набуттям або збереження майна набувачем та втратою майна потерпілою особою;

4) відсутність правової підстави для набуття або збереження майна однією особою (набувачем) за рахунок іншої особи (потерпілого). Таким чином, підстави виникнення зобов’язань із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави мають велике значення для визначення самої правової природи зобов’язання та для практичного застосування.

Розглянемо ще одну підставу виникнення цивільно-правових зобов’язань – завдання шкоди.

У залежності від умов завдання шкоди може існувати або обов’язок відшкодування шкоди (як елемент змісту відповідних компенсаційних зобов’язань), або відповідальність за завдання шкоди. У зв’язку з цим слід зазначити, що в цивілістичній літературі досить помітною є тенденція до ототожнення кожного факту завдання шкоди з деліктами (правопорушеннями). Так, на думку В.Т. Смирнова і О.А. Собчака, сам факт заподіяння шкоди (делікт) за наявності інших, передбачених законодавством умов, стає підставою виникнення зобов’язання, внаслідок якого потерпілий має право вимагати від заподіювача шкоди або від особи, яка за неї відповідає, відшкодування завданої шкоди [36, с. 9]. Підтримують таку позицію й деякі інші цивілісти, розглядаючи зобов’язання відшкодування шкоди, передусім, як деліктні зобов’язання, тобто як зобов’язання, що виникають внаслідок завдання шкоди [37; с. 20].

Під зобов’язанням внаслідок заподіяння шкоди розуміється таке цивільно-правове зобов'язання, в якому потерпілий (кредитор) має право вимагати від заподіювача (боржника) повного відшкодування протиправно завданої майнової та/або моральної шкоди шляхом надання відповідної

натуральної або грошової компенсації. Сукупність норм, що регулюють зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди, іменується в науці деліктним правом (від лат. delictum — правопорушення), а самі ці зобов’язання називаються деліктними. Деліктне зобов'язання — це зобов’язання, в якому особа, яка протиправно і винно заподіяла шкоду особистості громадянина або його майну чи майну організації, зобов’язана її відшкодувати, а потерпілий має право на відшкодування заподіяної шкоди в повному обсязі. Деліктне зобов’язання — це різновид цивільно-правових зобов’язань, і тому йому властиві ті самі структурні особливості, що характеризують будь-яке зобов’язання. Такими структурними елементами є суб’єкт, об’єкт і зміст.

Метою зобов’язань із заподіяння шкоди, в першу чергу, є відновлення майнового стану потерпілого; необхідною умовою — наявність самої шкоди, яка може виражатися у знищенні або пошкодженні майна, втрати прибутку, позбавлення або зменшення здатності потерпілого до праці, додаткових витратах

Слід зазначити, що деліктне зобов’язання виникає не в кожному разі заподіяння однією особою шкоди іншій. З цього приводу вдалим є вираз В. В. Вітрянського, що «незважаючи на те, що деліктні зобов’язання ... можуть виникати у зв'язку з договором, підставою для застосування відповідальності є не порушення договірних зобов'язань, а відповідний факт заподіяння шкоди» [38]. Наприклад, якщо неповнолітній син одного із контрагентів А за договором випадково пошкодив майно іншого контрагента Б, то між А і Б виникнуть деліктні зобов’язання, непов’язані із виконанням договору між ними. Тому «при порушенні абсолютних прав (благ), у яких би відносинах не перебували сторони, майнова відповідальність завжди носить позадоговірний характер» [39].

Характерною рисою зобов’язань, які виникають внаслідок заподіяння шкоди, є те, що їхні дії поширюються як на майнові, так й на особисті немайнові правовідносини, незважаючи на те, що заподіяна шкода має майновий характер, виникають вони внаслідок порушення прав, які носять

абсолютний характер [40]. Особливостями зобов'язань з заподіяння шкоди є те, що сторони пов'язані між собою правами та обов'язками тільки з моменту заподіяння шкоди (у договірних зобов'язаннях — з моменту укладення договору) [41].

ВИСНОВКИ

Зобов’язання включає в себе розширену свободу кредитора (бо він має право вимагати від боржника здійснення певних дій або утримання від дій) і обмежену свободу боржника.

Роль юридичних фактів є найважливішою в цивільно-правових зобов’язаннях, адже цивільні права та обов’язки можуть виникати як безпосередньо на підставі норм цивільного права, так і з підстав, які не названі в правових нормах. При цьому наявність юридичного факту є обов’язковою у кожному разі, адже в силу обставин реальної дійсності відбувається виникнення, зміна та припинення суб’єктивних прав та обов’язків.

Зобов’язання як і будь-яке цивільне правовідношення складається з таких трьох елементів: суб’єкти, об’єкт, зміст.

Суб’єктами є кредитор і боржник. При чому ними можуть бути як фізичні, так і юридичні особи.

Окрім боржника та кредитора можуть брати участь інші суб’єкти – треті особи. Вони виступають на стороні кредитора і на їх користь можуть виконуватись боржником певні обов’язки.

Деякі види зобов’язань вимагають спеціального суб’єкта. Наприклад, стороною кредитних зобов’язань може бути банк чи фінансова установа, послуги страхування можуть надаватися лише спеціально створеною юридичною особою-страховиком.

Об'єкт визначається спрямуванням прав та обов’язків кредитора та боржника і ним виступають дії або утримання від дій.

Ці дії можуть полягати в:

- передачі коштів чи майна у власність кредитора;
- сплаті коштів кредитору;
- надання послуг кредитору;
- виконання боржником певного виду робіт на користь кредитора чи третьої особи, вказаної кредитором.

Все вищеперераховане є активними діями. В свою чергу, якщо об’єктом є утримання від певних дій, такий об’єкт є пасивним.

Утримання від дій може виражатися в наступному: не укладати певні договори, не відчужувати конкретного майна тощо.

Зміст зобов'язання складають права та обов’язки сторін. З цього приводу варто зазначити, що є двосторонні зобов’язання, коли кожна сторона має як права, так і обов’язки (наприклад в договорі купівлі-продажу) та односторонні, коли в однієї сторони лише права, а в іншої лише обов’язки (наприклад, договір дарування). Обов’язки можуть бути як майнового, так і немайнового характеру.

Основними ознаками зобов'язання є наступні:

1) суб’єктами зобов’язань є управомочена та зобов’язана особа, тобто суб’єкти як приватного, так і публічного права; 2) предметом зобов’язання є дії майнового та немайнового характерів 3) правосуб’єктність осіб повністю або в частині є формально рівною; 4) наявність суб’єктивного права – це виставлення вимоги в управомоченої особи.

Цивільно-правові зобов’язання не виникають самі по собі. Для цього необхідна наявність певних юридичних фактів, з якими пов’язані виникнення, зміна та припинення суб’єктивних цивільних прав та юридичних обов’язків.

Поняття «підстава виникнення зобов’язання» та «юридичний факт як підстава виникнення зобов’язання» не є тотожними поняттями.

Разом з цим, не всі науковці підтримують думку щодо існування юридичних фактів як таких та їх ролі в процесі виникнення, зміни чи припинення цивільно-правових зобов’язань.

Вважаємо за необхідне врахувати те, що цивільним законодавством передбачено підставами виникнення цивільно-правових зобов’язань як дії, що передбачені актами цивільного законодавства, так і дії, які такими нормами не передбачені.

Таким чином, не розділяємо думку тих вчених, які вважають, що для виникнення цивільно-правових зобов’язань не потрібні юридичні факти, а достатньо лише правових норм. Оскільки юридичні факти відіграють роль так

званого запускового механізму для виникнення, зміни та припинення цивільно-правових зобов'язань і є найважливішим правовим елементом існування цивільного правовідношення.

Юридичні факти слід поділяти за критерієм правових наслідків на правовиникаючі, правозмінюючі, правопризупиняючі, правоприпиняючі, правовідновлюючі. Такий поділ має вагоме значення при характеристиці підстав виникнення зобов'язальних правовідносин.

Виходячи з визначених цивільним законодавством підстав виникнення цивільно-правових зобов'язань можна поділити на договірні та позадоговірні.

Договірне зобов'язання породжується виключно правомірною дією, проте після виникнення зобов'язання має свою відносно самостійну динаміку, яка проявляється зазвичай у виконанні та припиненні, які є його структурними елементами.

Найпоширенішою підставою виникнення договірних зобов'язань є власне договір.

Особливості договору як юридичного факту полягають у такому: як і будь-який інший юридичний факт, договір запускає механізм реалізації норми; визначає зміст і обсяг договірного зобов'язання, виступаючи своєрідною «лінзою», крізь яку проходять закріплені в законі вказівки законодавця щодо врегулювання тих чи інших відносин, «заломлюються» під тим кутом, який є прийнятним для обох сторін; виступає джерелом індивідуальних правил поведінки для сторін.

На відміну від договірних зобов'язань виникнення позадоговірних пов'язане з відмінними від договорів юридичними фактами, які, як правило, не залежать від волевиявлення особи.

Такими фактами є завдання майнової та моральної шкоди, а також інші юридичні факти, що не породжують договірних відносин.

Такими іншими юридичними фактами, наприклад, є безпідставне збагачення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Новицкий И.Б., Лунц Л.А. Общее учение об обязательстве. М.: Госюриздат, 1950. 416 с.

2. Пассек Е.В. Неимущественный интерес и непреодолимая сила в гражданском праве. М.:Статут, 2003. 399 с.

3. Савиньи Ф. К. Обязательственное право. М., 1876. 581 с.

4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення : 02.03.2021).

5. Боднар Т. В. Договірні зобов'язання як категорія цивільного права. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2004. № 60-62. С. 73-75.

6. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. М.: Статут, 1998. 353 с.

7. Белов В. А. Гражданское право: Общая и особенная части: учебн. М., 2003. 960 с.

8. Гражданское право: в 2 т. Т. II. Полутом I: учеб. / отв. ред. проф. Е. А. Суханов. М. : Волтерс Клувер, 2004. 704 с.

9. Кулаков В. В. Сложные обязательства в гражданском праве : дис. … д-ра юрид. наук. М., 2011. 382 с.

10. Ківалова Т. С. Поняття та система зобов'язань у цивільному праві України. Актуальні проблеми держави і права. 2008. С. 22-27.

11. Карабань Я. А. Поняття зобов'язання за цивільним правом України. Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Серія: Правознавство. 2013. Т. 18. Вип. 1 (18). С. 22-29.

12. Manigk A. Tatsachen, juristische – Handwörterbuch der Rechtswissenschaft. B. 5. Berlin und Leipzig, 1928. S. 847

13. Гиппель Е. Ф. О закономерности юридического создания системы. Zur. Gesetzmäßigkeit juristischer System bildung. 1930. 829 с.

14. Книпер Р. Юридические факты: возникновение и упадок одного правового института в немецком праве: материалы Международной научно-практической конференции в рамках ежегодных цивилистических чтений «Юридические факты как основания возникновения, изменения и прекращения гражданских правоотношений», посвященной 20-летию НИИ частного права и 10-летию Казахстанского международного арбитража и организованной НИИ частного права Каспийского университета, Германским обществом по международному сотрудничеству (GIZ), Юридической фирмой «Зангер» и Казахстанским международным арбитражем, 21–22 мая 2015 г. Альмата, 2015.

15. Коструба А. *В.* Юридичні факти в механізмі правоприпинення цивільних відносин: монографія. К.: Ін Юре, 2014. 376 с.

16. Бевзенко Р. С. Теория юридических фактов. Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики / Под общ.ред. В. А. Белова. М.: Издательство Юрайт, 2009. 678 с.

17. Иванова З. Д. Юридические факты и возникновение субъективных прав граждан. Совет. государство и право. 1980. № 2. С. 31–38.

18. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве. М., 1958. 182 с.

19. Юридичні факти як підстави виникнення цивільно-правових зобов'язань (теоретичні та практичні засади): дис.… докт. юрид. наук: 12.00. 03. Науково-дослідний інститут приватного права імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. 2016.

20. Кузнєцова Н.С. Договір у механізмі регулювання цивільно-правових відносин. Право України. 2012. No 9. С. 12–18.

21. Васильєва В.В. Договір як підстава виникнення цивільно-правового зобов'язання : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. 216 с.

22. Договори в цивільному праві України: Навчальний посібник: Альб. схем. О.О.Грін. Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2012. 219с.

23. Иоффе О. С. Избранные труды: в 4-х т. Т. 3. Обязательственное право. СПб.: Юридический Центр Пресс, 2004. 837 с.

24. Гражданское право: учебник в 2-х т. Том I / Отв. ред. проф. Е. А. Суханов. М.: БЕК, 2002. 816 с.

25. Халфина Р. О. Договор в английском гражданском праве. М., 1959. 319 с.

26. Кузнєцова Н. С. Договір у механізмі регулювання цивільно-правових відносин. Право України. 2012. № 9. С. 12–18.

27. Діковська І. А. Поняття та ознаки договору про надання послуг. Держава і право. 2004. Вип. 27. С. 328.

28. Телестакова А. Система договорів про надання послуг в цивільному праві України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». К., 2008. 16 с.

29. Ярошевська Г. Предмет договору про надання юридичних послуг. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». 2006. Т. 19 (58). № 2. С. 325–330.

30. Бездітко Д. Деякі спекти послуги в цивільному праві крізь призму договору охорони життя та здоров'я фізичної особи. Форум права. 2012. № 2. С. 48–52.

31. Кетрарь А. А. Підстави виникнення зобов'язань в авторському праві. Актуальні проблеми держави і права. 2012. Вип. 66. С. 272-278.

32. Толстой В.С. Понятие обязательства по советскому гражданскому праву. Ученые записки ВЮЗИ. 1971. Вып. 19. С.

33. Советское гражданское право. Часть II: учебник для вузов / авт. главы А.В. Рясенцев) ; отв. ред. В.А. Рясенцев. Изд. 3-е. Москва, 1987. С. 378.

34. Берестова І.Е. Зобов'язання з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2004. С. 9.

35. Берестова І.Е. Зобов'язання з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2004. С. 69.

36. Смирнов В.Т., Собчак А.А. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве. Л.: Изд-во ЛГУ, 1983.

37. Русу С.Д. Делікти в цивільному праві України: Навч. посіб. Хмельницький: Вид-во НАПВУ, 2001. 164 с.

38. Витрянский В. В. Договорное право. Кн. 1. Общие положения / В. В. Витрянский, М. И. Брагинский. М. : Статут, 2001. 848 с.

39. Цивільне право України : підручник. У 2 кн. Кн. 2 / О. В. Дзера [та ін.]. К. : Юрінком Інтер, 2002. 639 с.

40. Русу С. Д. Делікти в цивільному праві України : навч. посіб. Хмельницький : НАПВУ, 2001. 164 с.

41. Повышение роли гражданско-правовой ответственности в охране прав и интересов граждан и организаций / Д.В.Боброва, В. В. Луць, А.А.Собчак, Я.Н.Шевченко [и др.]; отв. ред.: А. А. Собчак, Я. Н. Шевченко. К. : Наук. думка, 1988. 262 с.